

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію

Сіранчук Наталії Миколаївни

“Формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови”,

подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова)

Актуальність обраної теми. Загальновідомо, що лексична компетентність як особистісне складне утворення дає змогу адекватно пізнавати явища дійсності, розвиває здатність швидко та оригінально добирати словесні асоціації для програмування й реалізації власної мовленнєвої поведінки в різноманітних комунікативних ситуаціях. Вона є показником і засобом багатоаспектного особистісного розвитку учнів, стимулює емоційно-ціннісне ставлення до української мови й мовлення на основі розвиненого в учнів чуття слова.

Роль лексичної компетентності у формуванні комунікативної культури особистості важко переоцінити. На цьому наголошують провідні українські лінгводидакти А.М.Богуш, М.С.Вашуленко, Н.Б.Голуб, О.А.Кучерук, М.І.Пентилюк та ін.. Існує чимало визначень поняття “лексична компетентність”, “лексичні вправи”, “лексичні вміння”, “лексичні помилки” тощо.

Процес формування лексичної компетентності є доволі складним, але необхідним для цілеспрямованого збагачення словникового запасу, удосконалення пізнавально-мовленнєвого досвіду учнів; опанування ними лексичних норм сучасної української мови в аспекті семантики, творення, функціонування слів; вироблення навичок ідентифікації лексичних одиниць у навчальному тексті, розвитку лексичних умінь, здатностей швидко й оригінально добирати вербальні асоціації для мовленнєвого спілкування.

Попри те, що предметом багатьох методичних розвідок є процес формування лексичної компетентності в учнів на уроках української мови,

своєчасність дослідження Н.М.Сіранчук зумовлена передусім низкою суперечностей, зокрема між сучасними тенденціями до змін ціннісних орієнтирів в українській освіті й необхідністю оновлення методичного інструментарію задля реалізації інноваційних компетентісно орієнтованих методик у початкових класах. Відповідно створення ефективної і науково виваженої системи формування лексичної компетентності в учнів початкових класів є актуальним.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій.

Наукова новизна отриманих результатів не викликає сумнівів, оскільки вперше в українській лінгводидактиці науково обґрунтовано теоретико-методичні й розроблено цілісну методичну систему формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови; визначено психологічні чинники та психолінгвістичні засади, з'ясовано лінгводидактичні закономірності й принципи формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови. Текст роботи засвідчує теоретичну обґрунтованість усіх наукових положень, сформульованих дисертанткою, а також їх надійне експериментальне підтвердження.

Вступ дисертації містить усі необхідні компоненти: обґрунтування вибору теми дослідження, мету й завдання дослідження відповідно до предмета й об'єкта, наукову новизну отриманих результатів, апробацію матеріалів дисертації, перелік наукових методів дослідження, структуру й обсяг дисертації тощо. Констатуємо, що у роботі об'єкт, предмет і мету дослідження визначено вмотивовано і коректно. Сформульовані дисертанткою завдання логічно впливають із мети, утворюючи взаємоузгоджене поєднання, котре у взаємодії з обраними методами уможливило успішність дослідження; запропонована методична система формування лексичної компетентності молодших школярів є науково вмотивованою. Теоретико-методичні засади дослідження забезпечено ретельним аналізом 517 джерел (зокрема лінгвістичної, лінгводидактичної та психологічної літератури щодо дефініцій понять “лексична компетентність учнів початкових класів”, “лексичні помилки”, “градаційний принцип”,

“лексико-граматична будова мовлення” тощо) та визначенням підходів до формування лексичної компетентності молодших школярів.

Показово, що матеріали дослідження успішно апробовані на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових і науково-практичних конференціях. Без сумніву, внеском дослідниці у теорію і практику української лінгвометодики є 41 публікація, з-поміж яких монографія та 3 навчально-методичні посібники, статті у фахових вітчизняних та зарубіжних виданнях.

Особливим досягненням Н.М.Сіранчук є створення лінгводидактичної системи формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови, яка характеризується прозоро окресленим понятійно-категорійним апаратом та належною діагностичною основою оригінальної технології.

Зміст дисертації, її завершеність і оформлення. Засвідчуємо, що зміст дисертації охоплює основні аспекти теми дослідження. Теоретично обґрунтовано загальні питання організації і проведення всіх етапів педагогічного експерименту, зокрема мету, завдання й зміст експериментального навчання тощо.

Загальні висновки цілком корелюються з метою, завданнями наукового дослідження, теоретичними положеннями й запропонованими методичними рекомендаціями.

Охарактеризуємо ті особливості дослідження, які, на наш погляд, заслуговують схвалення.

Доцільно відзначити високий рівень обґрунтованості наукових положень, розроблених дисертанткою. Базою для цього слугувала загальна гіпотеза дослідження, яка відображає його основну концепцію і провідну ідею про залежність процесу формування лексичної компетентності в учнів початкових класів від оптимального добору принципів, підходів, методів, засобів навчання на уроках української мови.

Перший розділ дисертації – **“Теоретичні основи формування лексичної компетентності в учнів початкових класів”** – дисертантка цілком

умотивовано розпочала з аналізу понять “компетентність”, “лексична компетентність”, “лексико-граматична будова мовлення”, виявлення психологічних чинників формування лексичної компетентності, визначення психолінгвістичних засад формування лексичної компетентності у структурі мовленнєвої діяльності.

Аналіз лінгвістичної, лінгводидактичної та психолінгвістичної літератури дав можливість дисертантці: 1) сформулювати власне визначення терміна **лексична компетентність**; 2) уточнити поняття “методична система формування лексичної компетентності в учнів початкових класів”; 3) виокремити провідні для лексичної діяльності принципи навчання; 4) охарактеризувати засоби формування лексичної компетентності у молодших школярів (рис. 3.2); 5) з’ясувати специфіку продуктивної мовленнєвої діяльності, породження якої має фазовий характер.

Цілком прийнятним, на наш погляд, є запропоноване дисертанткою визначення терміна «лексична компетентність» насамперед як здатності особистості швидко і якісно, на рівні програми оперувати не словами, а семантичними полями, зі складу яких людина обирає потрібне слово, словосполучення, щоб із можливою точністю висловити свою думку в мовленні, спілкуванні, з опорою на граматичну структуру мови (макроструктуру мови) (підрозділ 1.1).

У другому розділі – “**Науковий аналіз методики лексичного розвитку учнів початкових класів**” – на основі комплексного аналізу здобутків учених, визначення лінгводидактичних підходів у царині лексичного розвитку учнів початкових класів спрогнозовано подальші дії у напрямі дослідження: розкрито лінгводидактичні закономірності і принципи формування лексичної компетентності в учнів початкових класів, досліджено проблему термінологічної номінації окремих видів лексичних помилок учнів початкових класів. Дослідниця умотивовано виокремлює *функційно-семантичний, структурно-семантичний та системний* підходи як такі, що домінують в організації лексичної діяльності молодших школярів.

Викликають схвалення матеріали щодо визначення принципів побудови експериментальної системи навчання: єдності вивчення одиниць мови і навчання мовлення; градаційності; цілісності процесу формування лексико-граматичної будови мовлення учнів; опори на алгоритми породження та сприймання мовлення у процесі формування мовленнєвих умінь і розвитку мовної здібності; взаємозв'язку розвитку фонетичної, лексичної, граматичної сторін мовлення і навчання одиниць мови в єдності значення, форми і функції; зіставлення та диференціації одиниць мови у процесі мовленнєвого вибору (підрозділ 2.2). Це дало можливість у подальшому адекватно завданням дослідження структурувати зміст навчання молодших школярів, описати методи і прийоми засвоєння лексичного матеріалу (рис.1), типологію вправ, визначити критерії й показники сформованості в учнів лексичної компетентності.

Третій розділ – **“Методична система формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови”** – присвячений опису компонентів методичної системи формування лексичної компетентності – мети, змісту, методів, засобів і форм організації навчально-виховної діяльності, а також взаємозв'язків між ними (підрозділ 3.1).

Спираючись на системний підхід до розв'язання проблеми формування лексичної компетентності в учнів початкових класів, дисертантка вибудовує систему вправ за семантичними полями: пропедевтичні, ілюстративні, вправи на закріплення, повторювально-узагальнювальні й творчі (підрозділ 3.2). Їх апробація забезпечила прогнозований результат навчання й допомогла вирішити одне із найважливіших завдань: створити ефективну методику формування лексичної компетентності в учнів початкових класів.

Заслуговує на увагу зроблений дослідницею акцент на розкритті специфіки компетентісно орієнтованих уроків мовлення: дисертантка доволі докладно зупиняється на їхній меті, змісті, типології, а також методах і прийомах навчання. Супроводжувальний ілюстративний матеріал, безперечно, має велику практичну значущість і може бути використаний у подальшому під

час написання посібників, методичних рекомендацій для вчителів початкових класів.

Особливої уваги в четвертому розділі – **“Форми і засоби формування лексичної компетентності в учнів початкових класів”** – заслуговує опис типології уроків формування лексичної компетентності, з’ясування їхньої специфіки, характеристика засобів формування лексичної компетентності в учнів початкових класів. У цілому погоджуємося із висновком дисертантки про те, що розроблена система компетентнісно орієнтованих уроків забезпечує збагачення словникового запасу і граматичної будови мовлення учнів; навчання вибору мовних засобів, адекватних змісту та стилю висловлення, мовленнєвій ситуації; опанування мовних норм і формування стійких умінь дотримуватися їх; удосконалення і розвиток мовленнєвої діяльності учнів; вироблення комунікативних якостей довершеного мовлення.

Вагоме місце у тексті дослідження посідає п’ятий розділ – **“Результати експериментальної перевірки методичної системи формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови”**, а саме: опис організації етапів педагогічного експерименту, їхній перебіг, лінгводидактичний інструментарій, апробація результатів.

Відмітимо, що описаний у п’ятому розділі експеримент, добре спланований та успішно проведений, є підставою для того, аби загальні висновки роботи вважати достовірними. Представлена в ньому експериментальна програма має чітку структуру й міцні теоретичні підвалини, містить усі складники, що дають змогу для повноцінного й ґрунтовного дослідження.

На всіх етапах дослідження, описаних у п’яти розділах дисертації, зроблено узагальнення і висновки. Загальні висновки скорельовані зі змістом сформульованих у вступові завдань і матеріалами кожного з розділів, їх можна вважати вірогідними й ґрунтовними, що забезпечується вмілим використанням прикладних наукових досліджень, сучасних засобів і методик проведення

аналізу результатів дослідного навчання, достатньою кількістю статистичної інформації.

Відповідність змісту автореферату і основних положень дисертації.

Зміст наукового дослідження повно відбито в авторефераті дисертації, у якому, крім основних положень, подано також фактичні результати й загальні висновки, ідентичні дисертаційній роботі.

Значущість результатів дослідження для науки і практики. Не викликає сумнівів те, що результати дослідження можуть бути використані науковцями-лінгводидактами, аспірантами, викладачами університетів і педагогічних коледжів, а також студентами, магістрантами й учителями початкових класів.

Дискусійні положення та критичні зауваження до дисертаційної роботи. Відзначаючи належний науково-теоретичний рівень дослідження Н.М.Сіранчук, висловимо деякі зауваження та побажання.

1. Дискусійним можна вважати виокремлення Н.М. Сіранчук компетентнісно орієнтованих уроків усного і **писемного діалогічного** мовлення. Адже діалогічне мовлення за своєю природою належить до усної форми. Воно має свого адресата, мету, специфічні засоби вираження (зокрема лексичні), структуру, умови сприймання, формування тощо (покликаємося на праці лінгвістів, психологів, психолінгвістів, а саме: Д.Баранник, П.Вдовиченко, Б.Норман, В.Ляудис, І.Негуре І.Синиця Т.Ніколаєва та ін.). Відповідно й методика навчання усного діалогічного мовлення відрізняється від навчання писемного, монологічного (Е. Палихата, О. Сиротиніна та ін.). Тож уживання термінів “писемне діалогічне мовлення”, “письмовий діалог”, “уроки писемного діалогічного мовлення”, на наш погляд, некоректне. Натомість цілком виправданим було б посилування терміном, запровадженим в обіг Е. Палихатою – уроки діалогування.

2. У вступі Н.М.Сіранчук зазначає, що основні положення наукового дослідження висвітлено в доповідях і повідомленнях на наукових, науково-практичних конференціях і конгресах різних рівнів. Проте в дисертації

відсутній обов'язковий додаток з відомостями про апробацію результатів дисертації, в якому потрібно було зазначити не тільки назви конференцій, дату, місце проведення, а й форму участі (див. п. 13 Вимог до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 “Про затвердження вимог до оформлення дисертацій”).

3. По тексті дисертації спостерігаємо не зовсім коректне тлумачення терміна “культура мовлення”, наприклад: “Інтуїтивне знання людиною того, “як правильно казати” і “як не можна говорити” з погляду граматики, лексики, фонетики рідної мови, тобто знання **норми**, називається культурою мовлення, або мовним чуттям” (підрозділ 2.2). Щоб уникнути таких неточностей, доречно було б дати визначення цього терміна, покликаючись на імена авторитетних учених.

4. Не завжди в кінці параграфів присутні висновки й узагальнення (підрозділи 1.3, 3.2.1, 4.2).

5. Не зовсім зрозуміле твердження дисертантки про те, що методично доцільним є введення у зміст навчання таких мовленнєвознавчих понять, як *текст, смислові типи тексту, тема і основна думка тексту*, а також детальніше, ніж у традиційній методиці, вивчення поняття *слово, словосполучення, речення, мовлення, висловлювання* (з урахуванням їхніх функцій (підрозділ 1.4). Адже програмою з української мови для початкових класів передбачено засвоєння цих понять. Можливо, авторка мала на увазі розширення відомостей? У якому обсязі?

6. Дослідження проблеми формування лексичної компетентності в учнів початкових класів, на наш погляд, можна було б збагатити зіставленням понять “лексична компетентність” і “риторична компетентність”.

7. Занадто обтяжливим видається спосіб викладу змісту в підрозділах 3.2.1, 3.2.2 (опис системи вправ). Можливо, ілюстративний матеріал доцільно було б згрупувати.

8. Привертаємо увагу дисертантки до помилок по тексті дисертації: розвиваюче навчання (підрозділ 1.4) – правильно: розвивальне навчання; згідно

вчення – правильно: згідно з ... , відповідно до ...; згідно програми – правильно: відповідно до програми, згідно з програмою; наголошують про необхідність – правильно: наголошують на необхідності.

Утім, зазначені вище зауваження і рекомендації жодним чином не впливають на загальне позитивне враження від роботи та не зменшують вагомості внеску Н.М.Сіранчук в теорію та практику навчання української мови учнів початкових класів.

Загальний висновок

Рівень виконання дисертанткою визначених для дослідження завдань, вагомість і новизна теоретичних результатів, актуальність і значення їх для практичної діяльності сучасної системи педагогічної освіти дають підставу вважати, що дисертаційне дослідження на тему **“Формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови”** є самостійною і завершеною науковою роботою, яка за обсягом і обґрунтованістю проведених досліджень, науковою значущістю отриманих результатів відповідає вимогам пп. 9-10, 12-14 “Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 зі змінами та доповненнями згідно з Постановою Кабінету Міністрів України за № 656 від 19 серпня 2015 р. до докторських дисертацій, а її автор – Сіранчук Наталія Миколаївна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова).

Офіційний опонент:
доктор педагогічних наук,
професор кафедри теорії і методики
початкової освіти Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка

В.І.Бадер

Підпис В.І.Бадер засвідчую:

Загальник відділу казначейства Л.Б. Токарчук

